

Aaro Sahari

Sotakorvauskertomus ja historiankirjoituksen tulkinnat uroteosta myyttiin

Neuvostoliitolle 1944–1952 maksetut sotakorvaukset olivat merkittävä osa rauhaan paluuta Suomessa. Väli­rauhansopimukseen kirjattuina ne kietoutuivat suomalaisten kokemukseen Neuvostoliiton uhasta. Valtionjohto huolehti talouden toiminnasta sekä kansalaisten kyvystä sitoutua rauhaan paluun raskaisiin velvoitteisiin. Samalla Suomen valtion talous- ja teollisuuspoliittinen hallinto muuttui ja sen asema yhteiskunnassa vahvistui. Sotakorvauksilla oli huomattava vaikutus maan teollisuuden investointeihin ja talouspoliittisen suhteen rakentamiseen entisen vihollisen kanssa. Sotakorvauskautta seurannut idänkauppa oli luonteeltaan valtiojohtoista ja poliittista – osa Suomen kylmää sotaa.¹

Sotakorvausten merkityksestä Suomelle on vuosien varrella esitetty tulkintoja, joissa on jaettuja kertomuksellisia piirteitä. Historiantutkimuksessa tämä kertomus on 1990-luvulta läh-

tien haastettu ja sitä on jopa kutsuttu myyttiksi.² Sotakorvauksia koskevat historiantulkinnat ovat ajallisesti kerrostuneita, ristiriitaisia ja omaan aikaansa poliittisesti kietoutuneita.³ Sotakorvauskertomusta on täten syytä tarkastella historiallisena ilmiönä sotakorvauskaudesta nykypäivään.

Tässä artikkelissa käytän myytin sijasta käsitettä *kertomus*⁴. Erittelen sen avulla lähteistä seuraavia merkitystä rakentavia piirteitä: 1) kertomuksen kontekstualisointi ajassa, paikassa, asiayhteydessä ja toimijoittain, 2) kertomuksen sisäisen tapahtumajärjestys tai toiminnallinen jän­n­ite ja ratkaisu, 3) kertojan kertomukselle antama arvo ja merkitys sekä 4) kertomuksen sitominen kerrontahetken näkökulmaan. Tarkastelutasosta riippumatta kertomukselle on olennaista erillisten asioiden, tapahtumien, havaintojen ja yksityiskohtien kurominen eheäksi ja merkitykselliseksi kokonaisuudeksi, jolla on todistusvoimaa yksilölle tai yhteisölle.⁵ Ymmärrän myytin tässä

1. Aaro Sahari, *Valtio ja suurteollisuuden synty. Laivanrakennusteollisuuden kehittyminen yhteiskunnallisissa teknopolitiittisissa järjestelmissä Suomessa 1918–1954*. Helsingin yliopisto 2018, 346–361; Saara Matala, *The Finlandisation of Shipbuilding. Industrialisation, the State, and the Disintegration of a Cold War Shipbuilding System*. Aalto-yliopisto 2019, 304–307; Petri Karonen, Suomi vuonna yksi. Sodasta rauhaan siirtyminen valtakunnallisena ongelmana. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino 2015, 175–208; Seppo Tiihonen, Soteva ja kansallinen eloonjäämistäistelu. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 147–173; Markku Kuisma, *Kylmä sota, kuuma öljy. Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa 1948–1979*. WSOY, 1997, 30–33.
2. Susanna Fellman, Suomen sotakorvaukset ja metalliteollisuus. Teoksessa Jorma Tiainen & Ilkka Nummela (toim.) *Historiaa tutkimaan*. Atena kustannus 1999, 317–331; Sakari Heikkinen, Sotakorvaukset ja Suomen kansantalous. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 92–93; Björn Wahlroos, Sotakorvausmyytti. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 256–258; Antero Holmila & Simo Mikkonen, *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Atena 2015, 12; Sahari 2018, 22; Mona Mannevu, *Ihmiskone töissä. Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa*. Gaudeamus 2020, 88.
3. Hannu Rautkallio, Sotakorvausten tulos. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 291–312.
4. Englanniksi narrative.
5. Catharine Kohler Riessman, *Narrative Methods for the Human Sciences*. Sage 2008, 3–7; Catharine Kohler Riessman, *Narrative analysis*. Sage 1993, 1–6, 16–23; Nabil Bouizegarene et al., Narrative as active inference. An integrative account of the functions of narratives. *PsyArXiv Preprints*, <https://doi.org/10.31234/osf.io/47ub6> (13.7.2020); Juha Siltala, Teoriat historiantutkimuksen työkaluina ja tutkimustuloksina. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirrka Danielsbacka & Tuomas Tepsa (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 70–71, 73–75.

kieleen ja kulttuuriin pohjautuvaksi puheen ja kertomusten objektiksi, joka vaikuttaa ihmisten väliseen vuorovaikutukseen. Sitä määrittää kerroksen tapa viestin sisällön sijaan.⁶ Myytti-käsitteen monimerkityksellisyys käy ilmi sotakorvaushistoriasta ja vaikeuttaa tapahtumia koskeneiden kertomusten kehityksen tarkastelua.

Tarkastelen sitä, milloin, miten ja mistä keskeiset kertomukselliset piirteet rakennettiin tunnistettavaksi sotakorvauskertomukseksi. Ketkä kertomusta rakensivat ja miksi? Miten sotakorvauksia käsitelty historiantkirjoitus on tähän kertomukseen sittemmin suhtautunut? Susanna Fellmanin ja Sakari Heikkisen esittämät tulkinnat sotakorvauksille annetuista merkityksistä toimivat artikkelin lähtökohtana. Fellman totesi, että myytti sotakorvauksista metalliteollisuuden luoja on ollut sitkeä siksi, että se on täyttänyt erilaisia tehtäviä, validoinut suomalaisten ponnistelut ja kohottanut kansallista itsetuntoa.⁷ Heikkinen taas arvioi sotakorvauksia koskevien käsitysten kehittyneen Suomen teollisen rakenteen uudistumista ja poliittisen idänkaupan rakentamista koskeneiden tulkintojen varaan. Sotakorvausmyytissä siis korostuivat tapahtuneen myönteiset seuraukset unohtamatta hankkeen valtavuutta, joka teki onnistumisesta sankarillisen suorituksen.⁸

Esittelen ensimmäisessä käsitteilyluvussa sotakorvauskertomuksen ja puran sen merkitysisältöjä osiin. Toisessa luvussa tarkastelen kertomuksen rakentamista vuosina 1944–1952. Käytän lähteinäni sotakorvauskauten viranomaisten, erityisesti sotakorvaushallinnon, julkisia kannanottoja ja eri muodoissa julkaistuja lausuntoja sekä sotakorvauskuvia ja Sotevan arkistoaineistoa. Tämän jälkeen käsittelem sotakorvausten merkityksestä käytyä keskustelua historiantkirjoituksessa. Lopuksi tulkitsem sotakorvauskertomuksen historiaa ja arvioin sen mytologisuutta.

Käsitteelyyni liittyy muutamia olennaisia huomioita. Ensinnäkin oletan, että hankkeesta Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan alaisuudessa vastannut Soteva-virasto pyrki toimitukset turvataksaan vaikuttamaan sitä ympäröivän yhteiskunnan käsityksiin sotakorvauksista. Viraston esittämää näkemystä hankkeesta ei aikanaan hyväksytty sellaisenaan, mutta se oli merkittävässä asemassa ilmiötä koskevan historiakuvan rakentamisessa.⁹ Toiseksi olen valinnut kirjallisuusanalyysiini laadullisesti edustavaksi arvioimani otannan sotakorvaushistoriasta.¹⁰ Esittelen sotakorvaushistorian tärkeimmät teemat ja näkökulmat omassa ajallisessa ja poliittisessä kontekstissaan noudattaen Jorma Kalelan neuvoa historiantulkintojen kerrostuneisuudesta ja ajallisesta sitoutuneisuudesta.¹¹ Kolmanneksi on syytä muistaa Mona Mannevuon varoitus: ”sotakorvausajan ’talkooheiken’ on monta näkökulmaa” ja ”tutkijan käyttämät lähteet vaikuttavat siihen, millainen kuva sotakorvausajan tunnemaisemasta rakentuu.”¹²

Sotakorvauskertomus

Sotakorvausten merkitystä koskeva myyttipuhe on mahdollistanut sotakorvauskertomuksen monenlaiset merkitysisällöt. Aihe on tullut tutkimuksissani toistuvasti esiin haastatteluissa ja vapaamuotoisissa keskusteluissa tekniikan toimijoiden kanssa. Syntyikö koko metalliteollisuus sotakorvauksista vai saiko se vain vauhtia niistä? Olivatko sotakorvaukset vain uhraus vai menestyksellinen torjuntavoitto? Sotevan pääsihteeri Olavi Lounasmeren Raumalla Hollming Oy:n juhlassa vuonna 1985 pitämä puhe tiivistä kertomuksen harkitukseksi kokonaisuudeksi:

Moraalisesti oli tärkeää suomalaisille, että he hävityn sodan jälkeen saivat heti runsaasti uutta tehtävää ja ajattelemisen aihetta. Ei

6. Jeppe Sinding Jensen, *Myths and Mythologies. A Reader*. Taylor & Francis 2014, 4; Roland Boer, *Criticism of Theology. On Marxism and Theology III*. Brill 2011, 203–222; Matala 2019, 39.

7. Fellman 1999, 329.

8. Heikkinen 2014, 92–93.

9. Sahari 2018, 214–218, 233–236; Jaakko Auer, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle*. WSOY 1956; Ilmari Harki, *Sotakorvausten aika*. Gummerus 1971; Ville Kivimäki, Kirsi-Maria Hytönen & Petri Karonen, *Ennen huomispäivää. Toisen maailmansodan päättymisen Suomessa ja Euroopassa*. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhan rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Vastapaino 2015, 28, 33, 35.

10. Käsitelty kirjallisuus teoksissa Rautkallio (toim.) 2014 ja Sahari 2018.

11. Jorma Kalela, *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan 2012, 10–13.

12. Mannevuori 2020, 91.

jäänyt aikaa murehtimiseen. Oli yhteisvoimin lähdeittävä uusiin ponnistuksiin. Ennen kaikkea sotakorvaustoimitukset pakottivat meidät nopeasti kehittämään metalli- ja laivanrakennusteollisuuttamme. Jo sotakorvausten päätyttyä syksyllä 1952 voitiin todeta, että teollisuutemme tuotantokyky oli kaksin-, joilakin aloilla kolminkertaistunut sotien edellä olleesta tasosta.

Nyt on teollisuutemme jo yli kolmenkymmenen vuoden ajan sen jälkeen edelleen laajentanut ja monipuolistanut tuotantoaan, joka suurelta osalta on suuntautunut vientiin. Olemme eläneet voimakkaan kehityksen aikaa nykyaikaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa, jolle koko maailma näyttää olevan avoinna ja mahdollisuuksia täynnä.¹³

Lounasmeri puhui suomalaisista kollektiivisesti ja korosti näin sotakorvauksia kansallisena kokemuksena. Hänen kertomuksessaan hävitty sota Neuvostoliittoa vastaan oli tuottanut ihmisille vaikeita tunteita, jotka voitiin sivuuttaa tekemällä työtä. Jännite kertomukseen syntyi korvausten ajantasaisesta toimittamisesta, mutta suomalaiset saattoivat ratkaista ulkopoliittisen uhan omalla toiminnallaan. Lounasmeri korosti hankkeen kasvattavaa vaikutusta metalliteollisuudessa. Sotakorvauksiin uhratut resurssit tulivat kertomuksessa oikeutetuiksi osana vientiteollisuuden rakennemuutosta ja hyvinvointivaltion rakentamista.

Petri Karonen on esittänyt tutkimusasetelman Suomen rauhaan paluun haasteista ja niiden lievittämisen keinoista, joita valtio saattoi soveltaa. Asetelman perusteella sotakorvaustuotanto edellytti tuotannon sopeuttamista mutta satoi myös kotiutettuja sotilaita työelämään. Samalla sotakorvaukset olivat valtiolle ensisijaisesti taloudellinen ongelma, jonka poliittisuutta pyrittiin hallitsemaan teknokraattisesti. Sotakorvaukset

liittyivät kysymykseen yhteiskunnan rauhoittamisesta ja niiden avulla oli mahdollista käsitellä tai sivuuttaa henkisiä vaurioita.¹⁴

Tulkitsen Lounasmeren kertomusta sekä Fellmanin ja Heikkisen hypoteeseja Karosen asetelmaa vasten tarkastellen sotakorvauskertomukseen kuuluvan kolme keskeistä ominaisuutta:

1) Sotakorvausten eheyttävä *tunnekokemus* tarjosi jäsentävää kertomusta etsiville ihmisille keinon käsitellä sodan nostattamia ja Neuvostoliittoa koskevia tunteita. Kertomus tarjosi ihmisille toiminnallisen mallin ulos lamauttavasta kriisistä.

2) Sotakorvauksiin julkisin varoin tehty *teollisen sijoitus* ohjasi Suomea kohti monipuolisempaa teollista tulevaisuutta. Kertomus rationalisoi pakon edessä tehtyjä investointeja kansallisesti mielekkääksi ja ajankohtaiseksi kehitysaskeleiksi.

3) Sotakorvaukset auttoivat suomalaisia tekemään *poliittisen muutoksen* suhteissaan Neuvostoliittoon ja rakentamaan sen kanssa toimivan kauppapoliittisen suhteen, joka saattoi edesauttaa hyvinvointivaltion rakentamista. Kertomus oikeutti valtionjohdon tekemiä poliittisia päätöksiä.

Seuraavaksi tarkastelen sotakorvausviranomaisten lausuntoja ja julkisia puheita vuosina 1944–1952 näiden sotakorvauskertomuksen ominaisuuksien avulla.

Sotakorvauskertomuksen rakentaminen 1944–1952

Kansantaloudelliset asiantuntijat arvioivat vuonna 1944 sotakorvaukset taloudellisesti lähes mahdolltomiksi toteuttaa ja siksi valtio jatkoi sotatalouden rajoituksia. Toimitusaikataulu oli lähtökohtaisesti tiukka eikä työnseisauksiin ollut varaa. Soteyvän johto piti eräitä sotakorvaustoimituksille kriittisiä teollisuuslaitoksia vasemmistolaisen aktivismin pesinä, eikä työmarkkinakeskusjär-

13. Olavi Lounasmeri, Puhe Hollming Oy:n telakan 40-vuotisjuhlassa 15.3.1985. Kuunareiden tilaajan, Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan edustajan tervehdys. Teoksessa *Merenkulkijain kaupungista laivojen rakentajaksi*. Rauman merimuseo 2011, 64–65.

14. Petri Karonen, Johdanto. Kun rauha tuo omat ongelmansa. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. SKS 2006, 11–13; Karl-Erik Michelsen, *Vii-des sääty. insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*. Tekniikan akateemisten liitto & SHS 1999, 302; Sahari 2018, 301–307.

15. Henrik Tala, Kihlaus keskellä sotaa, 1940–1944 & Kommunismin nousu ja kesyntyminen, 1944–1947. Molemmat julkaisussa Maiju Wuokko et al. *Loputtomat kihlajaiset. Yritykset ja kolmikantakorporatismi Suomessa 1940–2020*. Siltala 2020, 41–75, 76–109; Petri Karonen, Suomi vuonna yksi. Sodasta rauhaan siirtyminen valtakunnallisena ongelmana. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päätyminen 1944–1950*. Vastapaino 2015, 176–207.

jestöjen tuore neuvotteluyhteys taannut teollisuuden työrauhaa.¹⁵ Sotakorvaushankkeen järjestelmänrakentajat määrittivät viestinnän tarpeen valtioneuvostolle joulukuussa 1944 esitellyssä muistiossa:

On saatava säilymään työrauha ja löydettävä keinot työhalun kohottamiseksi niin hyvin korvausteollisuuden kuin muillakin työaloilla. Sotakorvauksen suoritus rasittaa koko maan talouselämää niin suuresti, että vain työtehoa kohottamalla voidaan tehtävä suorittaa sopimuksen mukaan.¹⁶

Valtioneuvosto hyväksyi Sotevan suunnitelman ennen sotakorvaussopimuksen allekirjoittamista joulukuussa 1944. Erityisesti teollisuuden työntekijöihin sovellettiin sotavuosilta tuttua kuria ja itsehillinnän ideaalia, mutta Sotevan ohjauksessa näihin yhdistyivät yhdysvaltalaiset tehokkuuden

■ Kuva 1. Presidentti Paasikivi ja pääministeri Kekkonen sotakorvaustoimitusten loppujuhlassa Messuhallissa Helsingissä 23.9.1952. Kuvaaja U. A. Saarinen. Lähde: Museovirasto, CC BY 4.0.

mallit. Ensisijaisena tavoitteena oli varmistaa sotakorvaustoimitusten toteutuminen ajallaan.¹⁷

Sotevan johto oli hyvin varovainen julkisissa kannanotoissaan sotakorvausten alkuvaiheessa vuosina 1944–1948. Sotevassa ymmärrettiin, että heidän sanomisiaan seurattiin Moskovassa tarkasti ja sieltä annettu kritiikki saattaisi olla vaarallista. Viraston lehdistötiedotteet olivat kuivan asiallisia neljännen korvausvuoden loppuun, syyskuuhun 1948 asti. Kun Neuvostoliitto päätti Pariisin rauhansopimuksen solmimisen jälkeen keventää korvaustaakkaa ja luopui samalla myöhästymismaksuista, jännite Sotevassa laski.¹⁸ Olavi Lounasmeren viidennen korvausvuoden

16. KA, Carl Enckellin arkisto, Kansio 89, Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan puheenjohtaja Kivisen & varapuheenjohtaja Harkin muistio ”P.M. Suomen mahdollisuuksista selvittää sotakorvausvelvollisuudesta” valtioneuvostolle 7.12.1944.

17. Mannevuoto 2020, 86–110; Sahari 2018, 201–205.

18. KA, Sotakorvausteollisuuden valtuuskunta (SKTV), Pääsihteeristö, H:2 Vuosikertomukset ja yleiset tiedotukset, Sotevan lehdistötiedotteet; Jaakko Auer, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle*. WSOY 1956, 122–129.

lopussa 1949 laatima tiedote ”Suomen sotakorvaus ja sen suorittaminen” käänsi urakan uhruksesta mahdollisuudeksi:

Hyvin tärkeä seikka ensinnäkin oli se, että v. 1944 välirauhan jälkeen, kun hävityn sodan johdosta mieliala pakostakin pyrki käymään apeaksi, kansalle voitiin nopeasti järjestää uutta ajattelemisen aihetta ja työtilaisuuksia. Toinen valopuoli asiassa on se, että näiden pakollisten sotakorvaustoimitusten johdosta meidän metalli- ja laivanrakennusteollisuutemme on saanut tilaisuuden tavattomasti kehittyä ja myöskin laajentua sekä voinut lähettää tuotteitaan näytteille ennestään melkein tuntemattomalle markkina-alueelle. Tämän jälkeen jää kaupallisten miesten asiaksi osoittaa kykeneväisyytensä pyrkiessään jatkuvasti pitämään hallussaan näin alulle pannut yhteydet ja etsiessään uusia menekkimahdollisuuksia paisuneelle teollisuudelle.¹⁹

Lounasmeri nosti esille sotakorvausten *tunnekokemuksen* eheyttävänä tekijänä. Toiseksi hän korosti *teollisen sijoituksen* mielekkyyttä esittämällä pakollisen sotakorvaushankkeen valopuolena. Neuvostoliittoa ja sitä kohtaan tapahtumassa ollutta *poliittista muutosta* Lounasmeri käsitteli varovaisin sanankääntein.

Ilmari Harki toisti sanomaa tammikuun alussa 1950 pitämässään radiopuheessa.²⁰ Siinä korostui aiempaa vahvemmin sotakorvauskauten jälkeinen Suomi teollisena toimijana kansainvälisillä markkinoilla. Uhkana oli vajoaminen mitättömyyteen:

Viimeisten vuosien aikana olemme hankinneet itsellemme kipeästi tarvitsemaamme rahaa sekä arvokasta valuuttaa käyttäen – uudenaikaisen konepaja- ja laivanrakennusteollisuuden; meidän on nyt opittava myöskin

sitä käyttämään niin, että jokaisesta koneesta ja laitteesta saadaan irti kilpailukykyinen tuote joka suhteessa. Teknillinen tutkimus on meillä niinikään menossa hyvään suuntaan, mutta yleinen mielipide ei saa kääntyä toteamiseen, että se on välttämätön paha, vaan päinvastoin uskottava, että vasta tutkimuksen kehittymisen tulee luomaan tason kaupalliselle taistelullemme maailmanmarkkinoilla.²¹

Jo tehty *teollinen sijoitus* ei yksin riittänyt. Sotakorvausten takia kasvanut konepaja- ja laivanrakennusteollisuus ei jatkossa selviäisi kotimaisen kysynnän varassa. Bruno Suviranta olisotakorvausinvestointeja perkaavissa kirjoituksissaan varoit-
tanut tästä.²²

Sotevassa varauduttiin siirtymään sotakorvauksista markkinalähtöiseen tuotantoon jo vuonna 1947 kun Suomen velat Saksalle sisällytettiin sotakorvauksiin niin sanottuina saksalaisaastavina. Urho Kekkonen peräänkuulutti Harkin ja Sotevan sanomaa poliittisessa manifestissaan vuonna 1950. Ensimmäisen viisivuotisen kauppasopimuksen solmiminen Neuvostoliiton kanssa kesällä 1950 ohjasi metalliteollisuuden kehitystä entistä selvemmin kohti raskaiden pääomatuotteiden valmistamista ja idänkauppaa. Kekkonen oli pääministerinä yksi sopimuksen laatijoista.²³

Sotevan suurin yksittäinen sotakorvauksia käsitellyt julkisuustoimi oli vuonna 1951 julkaistu elokuva *Suomi maksaa*.²⁴ Virasto vastasi elokuvan tuotantokustannuksista yksin, sillä teollisuus ja sen etujärjestöt eivät kyenneet rahoittamaan elokuvaa vaikka sitä periaatteessa kannattivatkin. Sotevan johto sai KTM:n luvan käyttää varoja tähän tarkoitukseen. Ilmari Harki ja viraston osastopäälliköt osallistuivat tiiviisti elokuvan käsikirjoittamiseen. Käsikirjoittajiksi nimettiin elokuvan ohjaaja Topo Leistelä ja Sotevan lehdistösihteeri Tauno Laitinen.²⁵

19. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:2 Vuosikertomukset ja yleiset tiedotukset, Olavi Lounasmeren muistio 29.8.1949 ”Suomen sotakorvaus ja sen suorittaminen”.

20. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:2 Vuosikertomukset ja yleiset tiedotukset, Ilmari Harkin radiopuhe ”Sotakorvaukset uudessa vaiheessa” 2.1.1950.

21. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:2 Vuosikertomukset ja yleiset tiedotukset, Ilmari Harkin radiopuhe ”Sotakorvaukset uudessa vaiheessa” 2.1.1950.

22. Bruno Suviranta, *Suomen sotakorvaus ja maksukyky*. Otava 1948, 151–152, 155–157.

23. Urho Kekkonen, *Onko maailmamme malttia vaurastua?* Otava 1952, 34–43; Karl-Erik Michelsen, *Kone. Perhe, yrittäjyys ja yritys teollisuuden vuosisadalla*. Otava 2013, 271–280; Sahari 2018, 343–345.

24. *Suomi maksaa*. Soteva 1951, <https://areena.yle.fi/1-1529526> (4.2.2022).

Tuotannosta järjestetyn hankintakilpailun voitti Kansan elokuva -yhtiö. Voittaneen tarjouksen tehnyt Leistelä ymmärsi Sotevan tavoitteet:

Vierasmaalaisia varsinkin kiinnostaa nähdä, miten koko kansa eri työvaiheissa on ollut mukana sotakorvauksista selviytyttäessä. Filmin loppuosassa lienee aiheellista osoittaa, mikä positiivinen vaikutus yhteisellä jättäläisponnistuksella on ollut sekä teollisuuden kehitykseen että myöskin yleiseen elintason nousuun Suomessa. Sotakorvausaika on siis saatava kuvatuksi rakentavaksi ajanjaksoksi, minkä jälkeen Suomi on vauraampi, elämänsuokeampi ja pystyvämpi kansainväliseen kauppavaihtoon.²⁶

Leistelän tarjouksessa korostuvat sotakorvausten *tunnekokemus* ja *teollinen sijoitus*. Suomen asema oli Neuvostoliiton ja lännen välissä varsin hauras ja jännitteinen välittömästi sodan jälkeen. Soteva suuntasi *poliittisen muutoksen* retoriikan ensisijaisesti suomalaisiin. Sotakorvauskertomuksen muut ominaisuudet soveltuivat kertomaan ulkopuolisille tarkkailijoille kovan työn teon merkityksestä kehityksen ja hyvinvoinnin tavoittelussa.

Elokuva alkoi Sibeliuksen *Finlandian* saattelemana. Tavalliset kansalaiset kuuntelivat radiosta raskaita rauhanehtoja päätään puistellen. Teos toimi elokuvassa viittauksena Suomelta ja suomalaisilta vaadittuun uhraukseen sekä kansallista kokemusta jäsentävänä yhteisöllisyyden rakentajana. *Finlandiaa* käytettiin sodan jälkeen paljon yhteiskunnallisesti merkityksellisissä yhteyksissä, kuten Hannu Salmi on *Finlandian* merkityksiä käsittelevässä tutkimuksessaan todennut.²⁷

Suomi maksaa esitteli varsin kattavasti sotakorvausteollisuutta ja -tuotteita. Sotevan valitsemissa teollisuuslaitoksissa kuvattujen kohtausten lomaan sijoitettiin sotakorvaushanketta, sen laajuutta ja hallintoa sekä työläisten elämää avaavia kohtauksia. Kertajat selittivät tuotantoproses-

seja sekä niiden tuloksena syntyneitä tuotteita ja korostivat toistuvasti hankkeen teknisiä vaikeuksia ja työläisten järkähtämätöntä, ammattimaista asennetta. Arkistoaineistojen perusteella Soteva valitsi elokuvaan mukaan luotettuja, hyvämaineisia laitoksia, joskaan yhdenkään nimeä tai tunnuksia ei elokuvassa esitetty.²⁸ Itsensä virasto esitti hankkeelle keskeisenä toimijana, kun taas Neuvostoliitto mainittiin harvoin, yleensä kiertoilmauksin.

Finlandian huipennuksen soidessa kertoja tiivistä sotakorvausten sanoman:

Sotakorvausten suorittaminen on vaatinut Suomen kansalta suuria voimainponnistuksia ja taloudellisia uhrauksia mutta se on samalla edistänyt teollista kehitystämme. Tämän suoritusveloitteen johdosta maamme metalliteollisuus nopeasti laajeni ja muutamassa vuodessa kehittyi tuotantokykyiseksi suurteollisuudeksi [...]. Vuonna 1952 on Suomi jälleen puolustanut mainettaan velkojensa tunnollisena suorittajana. Silloin koko teollisuutemme on käytettävissä tyydyttämään talouselämämme tarpeita sekä kohottamaan kansallisvarallisuutta sekä yleistä hyvinvointia.²⁹

Soteva sitoi yhteen suomalaisten uhraukset ja sotakorvausten *teollisen sijoituksen*. Sotakorvausten tulos oli rasituksista huolimatta Suomelle hyödyllinen. *Suomi maksaa* loi eheän kertomuksen syksyn 1944 rauhaan paluun järkytyksestä kesällä 1950 sovittuun idänkauppaan. Sen avulla sotakorvausyrityksille oli luotu uusi tulevaisuus vientiteollisuutena. Neuvostoliiton suhteen viraston johto vaikuttaa olleen tulkinnoissaan edelleen hyvin varovainen, eikä *poliittista muutosta* korostettu elokuvassa erikseen.

Sotakorvausten alkuvaiheessa Sotevan johto pelkäsi työtaisteluita ja häiriöitä, jotka olisivat voineet estää toimitusten tapahtumisen sovi-

25. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:26 Suomi maksaa -elokuva ja kuvausasiat, Muistiot, kirjeenvaihto, lehdistöseuranta, käsikirjoitusluonnokset ja kilpailutusasiakirjat; KA, SKTV, Hb:2 Neuvottelut, Laivaosasto, Puulaivatoimiston päällikkö Erkki Jussilan kopiot toimikunnan kokousmuistioista.

26. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:26 Suomi maksaa -elokuva ja kuvausasiat, Leistelän 19.5.1949 päivätty tarjousmuistio ”Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnalle”.

27. Hannu Salmi, Jean Sibelius ja suomalainen kulttuuri. *Finlandian* muuttuvat merkitykset. Teoksessa Teemu Kirjonen, Taina Rätty & Hannele Eklund (toim.) *Sibelius 150. Lahti Sibelius Festival*. Sinfonia Lahti 2015, 12–22.

28. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:26 Suomi maksaa -elokuva ja kuvausasiat, muistiot.

29. *Suomi maksaa*. Soteva 1951, <https://areena.yle.fi/1-1529526> (4.2.2022).

tussa aikataulussa. Kansalaisille teroitettiin kurinalaisuuden ja vastuun merkitystä. Ihmisten oli päästävä yli sodan aiheuttamista vaikeista tunteista. Myöhemmin viestinnässä oikeutettiin teollista rakennemuutosta. Suomen suhde Neuvostoliittoon oli 1950-luvun alussa silti arka asia, eikä Soteva siksi korostanut viestinnässään idänkauppaa.

Varhaiset kirjalliset tulkinnat sotakorvausten merkityksestä

Sotakorvausten merkitystä koskevien tulkintojen historia alkoi hankkeen aikana talouspoliittisena keskusteluna. Kansanedustaja Nils Meinander (rkp) käynnisteli julkista keskustelua vuonna 1946 ilmestyneellä teoksellaan *Tungt skadestånd*, joka julkaistiin samalla suomeksi käännettynä. Meinander tunnisti tarkkanäköisesti sotakorvausten monet taloudelliset ja tuotannolliset ongelmat ja totesi korvausten muuttavan Suomen elinkeinorakennetta. Meinanderin arvio alusti myöhempiä keskustelua *teollisen sijoituksen* investointien kansantaloudellisesta mielekkyydestä. Meinanderin mukaan investoinnin kannattavuuden ratkaisi se, kykenisikö metalliteollisuus löytämään tuotannolleen markkinat sotakorvausten jälkeen.³⁰

Sodanjälkeisen talouspolitiikan suunnittelijoihin kuulunut professori Bruno Suviranta kirjoitti sotakorvauksista moneen kertaan ja hänen näkökulmansa aiheeseen kehittyi varhaisesta epävarmuudesta vuonna 1948 vapautuneeseen tyytyväisyyteen 1960-luvun lopussa.³¹ Syksyllä 1952 hän arvioi sotakorvausten tulleen maksetuiksi oikein kohdistuneen tuotannollisen panoksen, edullisen vientisuhteen, ulkomaisen pääoman sekä Neuvostoliiton myöntämien kevennysten ansiosta. Suvirannan tulkinnassa alkoi näkyä kansallinen menestyskertomus:

Kun tehtävä oli annettu, ei jääty vaikeroimaan sen vaikeutta, vaan siihen käytiin päättävästi

käsiksi. Ja kahdeksan vuotta on hellittämättömästi jatkettu taistelua sotakorvausveloitteen täyttämiseksi. Nyt voidaan tyydytyksellä todeta, että kaikki siihen osallistuneet ovat hyvin täyttäneet oman osansa: työntekijät, teknillinen henkilökunta ja yrittäjät. Mainitsematta ei voida myöskään jättää ”Sotevaa”, joka on pätevällä tavalla tämän tuotantotaitelun organisoitunut. Ja mikä kaikkein tärkeintä: yhteiskunta- ja työrauha ovat suurin piirtein säilyneet huolimatta joskus uhkaavilta näytäneistä tilanteista; sattuneet työnseisaukset ovat tosin aiheuttaneet valitettavia myöhästyksiä sotakorvaustoimituksissa, mutta ne eivät ole olleet sitä suuruusluokkaa, että koko yritys olisi niihin kaatunut.³²

Rinnastamalla sotakorvaukset sotaan Suviranta rakensi yhtenäisyyttä ulkoista uhkaa vastaan suomalaisten kesken. Vapauttava *tunnekokemus* sai eheän kertomuksellisen asun, jossa sisäpoliittiset jännitteet ja pelot jäivät taka-alalle. *Teollisen sijoituksen* mielekkyyttä Suviranta epäili vielä syksyllä 1952, sillä ei ollut selvää, kuinka hyvin sotakorvausteollisuus kykenisi pärjäämään kotimarkkinoilla, idänkaupassa tai kansainvälisessä kilpailussa.³³ Hänen epäilyksensä osoittautuivat perustelluiksi, kun Valmet ajautui idänkaupan laivatoimituksissa vakavaan kriisiin ja pelastui yksin valtion tukitoimin.³⁴

Sotevassa aiemmin työskennellyt Jaakko Auer saattoi ohjaajansa Suvirannan analyysin valmiiksi kansantaloustieteen väitöskirjassaan. Sotevan johtajat antoivat aineistoja Auerille ja kommentoivat tämän käsikirjoitusta. Auerin tutkimuksesta tuli sotakorvausten keskeisin lähdeoteos myöhemmille historiantulkinnolle.³⁵

Auer ei käsitellyt sotakorvausten yhteiskunnallista tai yksilöllistä merkitystä, idänkaupasta puhumattakaan. Hänen tarkastelutasonsa oli sotakorvaustoimitusten osalta pääosin makrotaloudellinen, joskin Auer katsoi tarpeelliseksi kon-

30. Nils Meinander, *Raskas sotakorvaus. Mitä Venäjälle suoritettava sotakorvaus merkitsee Suomen kansantaloudelle*. Tammi 1946, 42–104.

31. Suviranta 1948; Bruno Suviranta, Suomi maksanut sotakorvauksensa. Julkaisussa *Unitas* 1952:3, 77–83; Bruno Suviranta. Sotakorvaus 1944–1952 ja sen vaikutukset. Teoksessa Eino Jutikkala (toim.) *Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950*. WSOY 1967, 251–269; Heikkinen 2014, 110–113.

32. Suviranta 1952, 80.

33. Suviranta 1952, 82–83.

34. Sahari 2018, 307–321.

35. Jaakko Auer, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle*. WSOY 1956, 243–245; Sahari 2018, V–VI, 23.

tekstualisoida Sotevan toimintaa luvun verran. Auer oli sotakorvausten onnistumisesta samaa mieltä Suvirannan kanssa, mutta korosti myös Sotevan ja teollisuuden välistä luottamusta sekä viraston laajojen valtaoikeuksien harkittua käyttöä. Suvirannan ja Auerin 1950-luvun tekstit käsitelivät sotakorvauksia pääosin omassa ajassaan, joskin Auerin huomiot aihetta koskevan mielenkiinnon sammumisesta 1950-luvulla saattavat kieliä halusta jättää raskas urakka menneeseen.³⁶

Sotakorvausten historiallistaminen alkoi 1960-luvulla. Kauppa- ja teollisuusministeriön historiassa esitettiin Sotevan toimijoiden myötävaikutuksella kirjoitettu tulkinta sotakorvauksista kansallisena pakkona, joka hidasti hyvinvoinnin kasvua mutta nosti teollisuuden ennennäkemättömälle tasolle ja edesauttoi ”Suomen ihmeen” tapahtumista. Ministeriön historiassa sotakorvauskertomuksen *teollinen sijoitus ja poliittinen muutos* jatkoivat elämäänsä.³⁷

Yhdysvaltalainen taloustieteilijä Bartell Jensen julkaisi analyysin sotakorvausten vaikutuksista vuonna 1966. Hän totesi, ettei sotakorvaustaikka todennäköisesti ollut niin suuri kuin epäiltiin, vaan ohjelman ongelmat johtuivat Suomen tuotantorakenteen epäsuhdasta Neuvostoliiton vaatimuksiin nähden sekä raaka-aineiden ja puolivalmisteiden huonosta saatavuudesta. Jensen vahvisti Suvirannan ja Auerin tulkinnan sotakorvaushankkeen onnistumisen syistä ja näki sotakorvauksia seuranneen idänkaupan perusteltuna, koska molempiin osallistunut teollisuus ei kyennyt 1950-luvulla kilpailemaan kansainvälisillä markkinoilla.³⁸

Tuotantotaloutta eri tehtävissä kehittänyt Erkki Kinnunen arvioi vuonna 1967 julkaistussa väitöskirjassaan sotakorvauksien onnistumista sotakorvaussopimuksen aikatauluun nähden. Hänen näkemyksensä nojasi pääosin Auerin ja Sotevan teksteihin. Kinnunen piti Sotakorvaus-

teollisuuden valtuuskunnan luottamukseen perustunutta mallia onnistuneena lähtökohtana teollisuuden johtamiseen kansallisissa kriiseissä. Hän ei kuitenkaan eritellyt tarkemmin sitä, miten tämä luottamus oli sosiaalisesti rakennettu, eikä sotakorvauskertomus noussut esille merkityksellisenä tekijänä.³⁹

Historiankirjallisuudessa mahdollisesti viitatuin sotakorvausteos ilmestyi vuonna 1971. Ilmari Harki palasi aiheeseen kirjallaan *Sotakorvausten aika* kerättyään ensin lukuilta sotakorvaustojen muistitietoa. Harkin laadullisia valintoja aineistosta kirjaksi voi edelleen vain arvailla.⁴⁰ Hän perusteli kirjansa tarkoitusta lukijoille seuraavasti:

[S]otakorvaustoimitukset myötävaikuttivat olennaisesti maamme valtiojohtoon linjan vakiinnuttamiseen, loivat perustan jatkuvasti tärkeämmiksi muodostuville idän kauppasuhteillemme ja samalla myös kansainvälisen kauppapoliittisen asemamme kehitykselle.⁴¹

Poliittinen muutos ja teollinen sijoitus näyttäytyivät hänelle tapahtuneina tosiasioina joskaan niistä ei enää 1970-luvun alussa saatu kaikkea hyötyä irti.⁴² *Teolliseen sijoitukseen* Harki suhtautui myönteisesti:

Teollisuuden tuotantoedellytyksiin sotakorvaus on ilmeisesti vaikuttanut yksinomaan myönteisesti. Metalliteollisuudessa tapahtunut rakennemuutos kevyemmästä raskaaseen on osoittautunut paitsi onnistuneeksi niin pitkällä tähtäyksellä lähes välttämättömäksi teollisuutemme kilpailuaseman säilyttämiseksi maailmanmarkkinoilla [...].⁴³

Harki jakoi Suvirannan ja Auerin näkemyksen sotakorvausurakan onnistumisen syistä, mutta

36. Auer 1956, 7, 177, 180–181, 190–192; vrt. Sahari 2018.

37. Paavo Aarnio (toim.) *Kauppa- ja teollisuusministeriö 75 vuotta. 2, 1888–1938–1963*. Kauppa- ja teollisuusministeriö 1963, 5–10, 16–18, 24–25, 37, 99–100.

38. Bartell Jensen, *The impact of reparations on the post-war Finnish economy. An input-output study*. Purdue University & R. D. Irwin 1966, 9–19, 98–111.

39. Erkki Kinnunen, *Kriisiajan teollisuushallinto Suomessa vuosina 1930–1955 metalliteollisuuden kehityksen valossa*. Erkki Kinnunen 1967, 69–76, 110, 148–149.

40. Ilmari Harki, *Sotakorvausten aika*. Gummerus 1971. Harkin kirjaa varten keräämät aineistot näyttävät kadonneen. Mauri Harki kirjoittajalle puhelimitse 8.10.2020; Sahari 2018, 21–22.

41. Harki 1971, 9.

42. Harki 1971, 341.

43. Harki 1971, 342.

katsoi tarpeelliseksi avata suomalaisten tuotannonista panosta yksityiskohtaisempiin osatekijöihin. Näiden joukossa löytyi myös sotakorvauskertomuksen *tunnekokemusta* kertomuksellisesti jäsentävä ”yhtenäinen sotakorvaushenki”. Harki yhdisti sotakorvaukset sotakokemuksiin ja rakensi urakasta jaettua kansallista menestyskertomusta.⁴⁴ Kauan tapahtumien jälkeen sotakorvauskokemus ei enää tuntunut pelottavana pakkona vaan nostalgiana vaikean urakan onnistumisesta.

Sotakorvauskertomus ja kaksi historian kulttuuria

Sotakorvauskertomus ei ollut itsestään selvä osa sotakorvaustutkimusta ennen Harkin teosta. Sen jälkeen sotakorvauskirjallisuuteen alkoi rakentua kaksi erillistä kulttuuria: kertomusta ainakin osin hyödyntävä metalliteollisuuden historia ja siihen kriittisesti suhtautuva taloushistoria. Tarkastelen näitä kahta seuraavaksi erikseen.

Valtaosa teollisuusyritysten ja -laitosten historioista on käsitelty sotakorvauksia kahdella tasolla. Näistä ensimmäinen, tuotantoa ja yritystoimintaa paikallisesti ja yksityiskohtaisesti tarkasteleva taso, on tyypillisesti empiirinen ja perustuu alkuperäislähteisiin. Toinen taso, jota voitaneen kutsua kansalliseksi, kontekstualisoi paikallista toimintaa Suomeen ja sotakorvauksiin yleensä. Tämä kontekstia rakentava kerronta on pitkään perustunut edellä käsittelemiini teoksiin ja siinä sotakorvauskertomuksella on myös ollut paikkansa. Kertomuksen asema historiankirjoituksessa on silti 1970-luvulta 2000-luvulle tullessa muuttunut.

Wärtsilä tilasi Paavo Haavikolta yrityksen 150-vuotishistoriikin vuodelle 1984. Teoksessa lähdetutkimus jäi kirjallisen ilmaisun varjoon. Laajempi kansallinen konteksti jäi yrityshistoriassa myös taustalle, joskin Haavikko korosti sotakorvausten *tunnekokemusta*. Sen sijaan *poliittinen muutos* näyttäytyy idänkaupan kaudella tehdyssä teoksessa lähes itsestäänselvyytenä.⁴⁵

Ennen idänkaupan romahdusta ilmestyi myös Tuomas Keskinen aihetta käsitellyt, lennokkaasti kirjoitettu teos *Idänkauppa 1944–1987*. Keskinen kanavoi *teollista sijoitusta* oikeana kehitysaskeleena Suomelle:

Sota oli hyvä tilaaja. Metallia oli vauhdissa. Sitä kannattaisi kiihdyttää, huomasivat neuvostoliittolaiset, jotka kokemuksesta tiesivät miten raskas teollisuus rakennetaan silloin kuin päätetään.⁴⁶

Keskinen ei kyseenalaistanut *poliittista muutosta*, minkä ohella hänen tekstissään sotakorvausten *tunnekokemus* muuntui osaksi suomalaista onnistumista, jolla maa osti vapautensa.

Kolmas 1990-luvun taitetta edeltänyt teos oli Juha Vahen Rauma-Repolan Rauman tehtaiden historia vuodelta 1987. Vahe keskittyi paikallisten tapahtumien kuvaukseen. Hän tulkitsi sotakorvausten merkitystä yleisemmin toteamalla hankkeen kehittäneen metalliteollisuutta Suomelle edullisella tavalla, koska riippuvuus ulkomaisesta tuonnista ja teollisuuden suhdanneherkkyys vähenivät. Vahen näkemys toisti sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan johtajien 1950-luvun taitteessa esittämiä näkemyksiä Suomen teollisen kehityksen tavoitteista. *Teollinen kehitys ja poliittinen muutos* näyttäytyivät Vahelle luonnollisina, arvoneutraaleina tapahtumina. *Tunnekokemuksen* hän ei kiinnittänyt erityisesti huomiota.⁴⁷

Valmetin sotakorvausurakkaa oli seurannut idänkaupan kriisi. Yrityksen historian kirjoitti sen entinen apulaisjohtaja Nils Björklund. Hän keskittyi valtion teollisuuspolitiikkaan ja suhtautui Valmetin varhaisvuosien kriiseihin analyttisesti eikä esittänyt sotakorvauksia kansallisena kehityskertomuksena.⁴⁸ Vastaavasti Per Schybergsonin tekemässä Ahlströmin historiassa alkoi näkyä varovaisuutta sotakorvauskertomusta kohtaan. Schybergson ei silti suoraan hylännyt *teollista sijoitusta* tai *poliittista muutosta* selittävinä tulkitoina tarkastellessaan sotakorvauksia kansallisella tasolla.⁴⁹

44. Harki 1971, 344; Lounasmeri 1985; Suviranta 1952.

45. Paavo Haavikko, *Wärtsilä 1834–1984*. Wärtsilä 1984, 72.

46. Tuomas Keskinen, *Idänkauppa 1944–1987*. Kauppalehti 1987, 41–42, 119–120, 135.

47. Juha Vahe, *Rauma-Repola Oy. Rauman tehtaat 1912–1987*. Rauma-Repola 1987, 172–174, 200, 228.

48. Nils Björklund, *Valmet. Asetehtaiden muuntuminen kansainväliseksi suuryhtiöksi*. Valmet 1990, 66–102; Sahari 2018, 307–322.

49. Per Schybergson, *Työt ja päivät. Ahlströmin historia 1851–1981*. A. Ahlström 1992, 205–207.

Laivanrakennusteollisuus koki osallistuneista teollisuudenaloista sotakorvauksissa suurimman kasvun ja muutoksen.⁵⁰ Sotakorvauskertomus saattoi siksi istua parhaiten sen yrityshistorioihin, joita ilmestyi 1990-luvulla useita. Nils von Knorringin Wärtsilän Turun telakan historiassa näkökulma oli tiukasti yrityksen toiminnassa, eikä Knorring ottanut suoraan kantaa sotakorvauskertomukseen. Hän ei myöskään suoraan haastanut *teollisen sijoituksen* kertomuksen mielekkyyttä selitysmallina.⁵¹

Mikko Uolan Rauma-Repolan laivanrakennuksen historia sijoitti yritystoiminnan laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin ja tarkasteli yksityiskohtaisesti valtion ja yrityksen suhdetta. Uola vältti näin sotakorvauskertomukseen nojaamista, vaikka Sotevaa käsitellessään viittasi toistuvasti Harkin teokseen. Rauma-Repolalle erittäin kannattavaa idänkauppaa luonnollistanut *poliittinen muutos* pysyi jossain määrin tulkintaa jäsentävänä piirteenä.⁵² Samalla *teollinen sijoitus* löytyi sekkin hänen tulkinnastaan:

■ Kuva 2. Sotakorvauksista tuli 1950-luvulla tärkeä osa laivanrakennusteollisuuden idänkaupan kertomusta. Wärtsilän toimittama jäänmurtaja Moskva Turussa 1960. Kuvaaja Keijo Hakanen. Lähde: Turun museo-keskus, Public Domain.

Maahan oli muutamassa vuodessa luotu sotakorvausvelvoitteen täyttämiseksi laaja metalliteollisuus, jonka tulevaisuus edellytti, että sen tuotteille oli menekkiä jatkossakin. Kun sotakorvaustuotteet olivat menneet Neuvostoliittoon, oli luonnollista, että suomalaistelakoiden rakentamia aluksia pyrittiin viemään sinne sotakorvausajan jälkeenkin.⁵³

Uolan teos osoittaa kuinka vaikea tarkkaa lähdeytötä tehneen historioitsijankin oli irtautua sotakorvauskertomuksesta tapahtumia yleisellä tasolla käsitellessään.

2000-luvun puolella jännite sotakorvauskertomuksen ja taloushistoriallisen sotakorvaustutki-

50. Matti Mitrunen, *Essays on the political economy of development*. Stockholm University 2019, 7–86; Sahari 2018, passim.

51. Nils von Knorring, *Från Crichton till Åbovarven. Anteckningar om Åbovarvens historia*. Schildt 1995, 119–124.

52. Mikko Uola, *”Meidän isä on töissä telakalla.” Rauma-Repolan laivanrakennus 1945–1991*. Otava 1996, 50–69, 72, 130.

53. Uola 1996, 130.

muksen välillä alkoi olla niin selvä, että aiheesta kirjoittaneet ottivat siihen suoraan kantaa. Metalliteollisuuden historiaa laajalti ja populaaristi käsitellyt Niklas Herlin osoitti tulkintaristiriidan, mutta puolusti idänkauppaa Suomea ja suomalaisia laajalti hyödyttäneenä ilmiönä ja jäseni tapahtunutta kansallisena onnistumisena:

Suurta oli sotakorvausten maksaminen voitajalle ja suurta oli olla ainoa eurooppalainen maa, joka maksoi sotavelkansa myös Yhdysvaltoihin pennilleen ja aikataulun mukaan. Suomen tasavallan historiaan vuosi 1952 jäi kahden suuren tapahtuman johdosta. Helsingissä järjestettiin komeat olympialaiset ja muhoslainen Armi Kuusela kruunattiin miss Universumiksi. Molemmat tapahtumat olivat mannaa sodasta nousevalle maalle.⁵⁴

Aikalaisten *tunnekokemuksesta* ei lainauksessa enää ole kyse, vaan historiaa myöhemmille suomalaisille tunteiden tasolla avaavasta tulkinnasta.

Sotakorvauskertomus menetti 2000-luvulla paikkaansa historiallisesti uskottavana tulkintana. Jussi Koivuniemi korosti Rosenlew-yhtiön historiassa sotakorvausten keskeistä merkitystä yksittäisille niihin osallistuneille tuotantolaitoksille välttämällä samalla asettamasta sotakorvauksille laajempaa yhteiskunnallista vaikutusta.⁵⁵ Karl-Erik Michelsen taas valitsi laajemman sosiaalishistoriallisen näkökulman Koneen historiaan ja esitti sotakorvaukset työyhteisön arjen kautta. Hän näki sotakorvaukset myös Thomas Hughesin järjestelmäteoriaa ilmentävänä sosioteknisenä kokonaisuutena.⁵⁶

Arvioidessaan sotakorvaushistoriaa vuonna 2012 Jukka Vesterinen sijoitti aiemmat tulkinnat oman aikansa poliittiseen kontekstiin sekä osaksi

historiapoliittista keskustelua. Silti hänen tulkintansa korosti kansallista konsensusta ja perustui pääministeri Kekkosen syyskuussa 1952 hankkeen loppujuhlassa pitämän puheen painotuksiin.⁵⁷ Sotakorvauskertomuksessa oli Vesteriselle edelleen jotain ylevää.

Tatjana Androsova nosti vuosina 2011 ja 2014 julkaistuissa artikkeleissaan esille yhden suomalaisesta sotakorvaushistoriasta aiemmin puuttuneen piirteen, Neuvostoliiton näkökulman. Hän korosti sotakorvausohjelman lähtökohtana Neuvostoliiton pitkän aikavälin suunnitelmia suomalaisen metalliteollisuuden kehittämiseksi ja sen sitomiseksi osaksi omaa talousjärjestelmää.⁵⁸ Androsovian tutkimus vahvisti poliittisessä historiassa esitettyjä arvioita Neuvostoliiton valtopoliittisista tavoitteista Suomessa sotakorvausten osalta. Sotakorvauskertomuksen *poliittista muutosta* onkin 2000-luvun historiallisessa tarkastelussa käsitelty Suomen kylmän sodan politiikan valintojen ja suomettumisen kontekstissa.⁵⁹

Markku Kuisma tiivistä sotakorvauksista 2000-luvulla käytyä keskustelua toteamalla vuonna 2015, että valtio ja veronmaksajat maksoivat ulkoisen uhan alla sotatribuutin ja tämä kaikki oli pois valtiontaloudesta. Kuisma hylkäsi samalla epähistoriallisena fantasiana ajatuksen siitä, että ”suomalainen teollisuus olisi kehittynyt jollakin tavoin suotuisammin ilman sotakorvauksia ja sen jatkeeksi syntyntä idänvientä”.⁶⁰ Hänen havaintonsa osoittaa hyvin sen, miten sotakorvauskertomus on ollut sidoksissa Suomen ja Venäjän suhteiden muutoksiin. Sotakorvauskertomuksen 2000-luvulla kohtaama kritiikki sai käyttövoimaa 1980-luvulta alkaen tehdyistä taloushistoriallisista tutkimuksista.

Erkki Pihkala tulkitsi *Suomen taloushistoria 2* -teoksessa sotakorvausten onnistuneen Sui-

54. Niklas Herlin, *Ruukin avain. 400 vuotta suomalaista metalli- ja elektroniikkateollisuutta*. Teknologiateollisuus 2003, 117.

55. Jussi Koivuniemi, *Sukuyhtiön aika. Rosenlew 1853–1987*. Satakunnan museo 2011, 387–394.

56. Michelsen 2013, 241–269; Karl-Erik Michelsen. Sotakorvaukset. Suuren teollisen projektin anatomia. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdollomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 188–211.

57. Jukka Vesterinen, *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Maa, joka maksoi velkansa*. Alfamer 2012, 3, 161–165.

58. Tatjana Androsova, Economic interest in Soviet post-war policy on Finland. Teoksessa Sari Autio & Katalin Miklóssy (toim.) *Reassessing Cold War Europe*. Routledge 2011, 33–38; Tatjana Androsova, Neuvostoliitto ja Suomen sotakorvaukset. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdollomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 39–65.

59. Hannu Heikkilä, *Liittoutuneet ja kysymys Suomen sotakorvauksista 1943–1947*. SHS 1983; Jussi M. Hanhimäki, *Rinnakkaiseloja patoamassa. Yhdysvallat ja Paasikiven linja 1948–1956*. SHS 1996; Juhana Aunesluoma, *Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan*. SKS 2011, 80–123; Kimmo Rentola, *Stalin ja Suomen kohtalo*. Otava 2016.

60. Markku Kuisma, *Venäjä ja Suomen talous 1700–2015*. Siltala 2015, 204–211; Björn Wahlroos, Sotakorvausmyytti. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdollomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 256–275.

rannan ja Auerin esittämien syiden ohella siksi, että ”korkeatasoisten metsäteollisuuskoneiden, alusten, kaapeleiden yms. tuotteiden kotimainen valmistus oli päässyt hyvään alkuun 1930-luvulla” ja tätä osaamista oli sodan aikana kehitetty. Riitta Hjerppe vahvisti samassa teoksessa teollisuuden kehityksen alkaneen ennen sotia.⁶¹

Sotakorvauksista kiinnostunut yhdysvaltalainen taloustieteilijä Charles P. Kindleberger tarttui Suomen sotakorvauksiin 1980-luvulla ja kirjoitti aiheesta suomeksi käännetyn artikkelin. Hän asetti yhdeksi tavoitteekseen selvittää, kuinka paljon Suomen onnistuminen rauhanehtojen täyttämässä perustui aineettomiin hyödykkeisiin, kuten tahtoon, kansalliseen yhtenäisyyteen, päättäväisyyteen ja sen sellaiseen. Kindleberger vahvisti Suvirannan, Auerin ja Jensenin esittämät syyt korvausurakan onnistumisessa mutta totesi myös, että:

Joka tapauksessa Suomen sotakorvausmaksut Neuvostoliitolle on luettavissa suurelta osin aineettoman, yritteliään kansallisen tahdon ansioksi kun asiaa katsotaan sellaisen ulkopuolisen silmin, joka ei teeskentelekään ymmärtävänsä syvällisesti suomalaista yhteiskuntaa, politiikkaa tai taloutta. Tällaisia seikkoja ei perinteinen taloustieteellinen analyysi halua tai kenties kykenekään ottamaan huomioon.⁶²

Kindleberger pohti johtopäätöksissään Neuvostoliiton uhan vaikutusta suomalaisten osoittamaan päättäväisyyteen sotakorvausten suorittamisessa. Hän päätyi toteamaan, että tahdolla suoriutua näytti olleen merkitystä. Sotakorvauskertomukseen Kindleberger ei ottanut suoraan kantaa.

Ilkka Nummela laski sotakorvausten kansantaloudellisen rasituksen vuonna 1993 ilmestyneessä väitöskirjassaan. Hän vahvisti Jensenin arvion sotakorvausten rasittavuuden aiemmista yliarvioinnista, mutta varoitti vähättelemästä

ohjelman raskautta juuri hävityn sodan jälkeen. Myöhemmät arviot ohjelman vaikutuksista kansantalouteen perustuvat yleensä Nummelan tutkimukseen Auerin laskelmien ohella. Kertomukset ja niistä käydyn keskustelun Nummela oli rajannut pois kvantitatiivisesta tarkastelustaan.⁶³

Susanna Fellman tiivistä rakentumassa olleen makrotaloudellisen tulkinnan sotakorvausten merkityksestä teollisuuden kehitykselle ja haastoi samalla tulkinnan sotakorvauksista metalliteollisuuden syntytahtumana.⁶⁴ Fellmanin artikkeli paljastaa makrotaloudellisen näkökulman rajat teollisuuden ja erityisesti yksittäisten yritysten tarkastelussa. Jos yrityshistoriat päätyivät usein ylikorostamaan yrityksen asemaa tai teollisuuden toimijoiden kokemuksia, makrotaloudellinen näkökulma häivytti toimialojen välisiä eroja ja suhtautui teollisuuden muutokseen suorastaan itsestään selvänä asiana.⁶⁵

Taloushistoriallinen kritiikki sotakorvauskertomuksesta välittyvää historian tulkintaa kohtaan on mahdollisesti pitänyt sotakorvauksia esillä mielekkäänä tutkimuskohteena. Marraskuussa 2012, noin 60 vuotta sotakorvausten loppumisen jälkeen, aiheesta järjestettiin seminaari, jonka koolle kutsujina toimivat valtioneuvosto ja Helsingin yliopisto. Seminaaria seurasi Hannu Rautkallion toimittama artikkelikokoelma *Suomen sotakorvaukset*, joka esitteli erilaiset sotakorvausten historiaa koskevat tulkinnat. Teos koostui viidestätoista artikkelista historian ja idänkaupan tutkijoilta, sekä yhdeltä teollisuusjohtajalta ja Suomen taloutta aktiivisesti kommentoineelta ekonomistilta. Rautkallio ei tietoisesti yrittänyt sovitella kirjoittajien toisistaan eroavia näkemyksiä vaan tarjosi lukijalle tilaisuuden ”muokata mieleisensä kuvan sotakorvausten kansallisesta ja valtiollisesta merkityksestä Suomen sodasta selviytymisen tiellä.” Yhteenvedossaan hän totesi Neuvostoliiton hajottua sotakorvaustulkinnissa tapahtuneen dramaattisen käänteen. Ilmeisesti sotakorvauskertomuksessa oli tiivistynyt jotain

61. Erkki Pihkala, Sopeutuminen rauhaan. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi 1982, 341–342; Riitta Hjerppe, Teollisuus. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi 1982, 408.

62. Charles P. Kindleberger, Suomen sotakorvaukset. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 83:2 (1987), 149–159, lainaus 155–156; MIT Professor Kindleberger dies at 92. *MIT News*, <https://news.mit.edu/2003/kindleberger> (6.8.2021).

63. Ilkka Nummela, *Inter arma silent revisores rationum: Toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen rasitus Suomessa vuosina 1939–1952*. Jyväskylän yliopisto 1993, 170–214; esim. Heikkinen 2014.

64. Fellman 1999, 322–330.

65. Thomas J. Misa, Retrieving sociotechnical change from technological determinism. Teoksessa Leo Marx & Merritt Roe Smith (toim.) *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism*. MIT Press 1994, 115–141.

mielekästä 1940-luvun lopussa eletystä elämästä Suomessa, joten Rautkallio ohjasi historiakeskustelua loppuluvussaan kohti reflektiivisempää uudelleenarviointia.⁶⁶

Kokoomateos ja sotakorvauskertomuksen taloushistoriallinen kritiikki toimivat lähtökohdina uudelle empiriselle sotakorvaustutkimukselle, jossa rakennettiin uusia mesotason ja pitkän aikavälin tulkintoja sotakorvauksista sekä niiden vaikutuksista. Tarkastelin väitöskirjassani laivanrakennusteollisuuden yritysten ja Suomen valtion keskinäistä suhdetta ennen sotakorvauksia, niiden aikana, sekä siirryttäessä idänkauppaan 1950-luvun alussa. Totesin makrotaloudellisen näkökulman sopivan huonosti laivanrakennusteollisuuden yrityksiin Wärtsilä lukuun ottamatta. Samalla yritysten erilaiset sotakorvauskemukset paljastivat teknokraattisen hankkeen sisäiset valtasuhteet kansallisen katseen takaa. Taloustieteilijä Matti Mitrunen taas arvioi sotakorvauksia varten tehtyjen investointien pitkäaikaisia vaikutuksia. Hän totesi eri toimialojen muuttuneen hyvin eri tavoin: metsäteollisuutta sotakorvaukset eivät muuttaneet lähes yhtään, kun taas laivanrakennuksen kehitykseen ohjelma vaikutti merkittävästi. Konepajateollisuudessa tulokset jäivät näiden ääripäiden väliin.⁶⁷

Sotakorvauskertomuksen taloushistoriallinen kritiikki on pitkään keskittynyt erityisesti *teollisen sijoituksen* haastamiseen. Uusin tutkimus on avannut tästä keskustelusta moniulotteisen kuvan. Kertomuksessa esitetty *poliittinen muutos* saattoi tukea suomalaisten yritysten siirtymistä Neuvostoliiton taloudelliseen vaikutuspiiriin mutta teollisuuspoliittisen siirtymän aatehistoriassa on vielä tutkittavaa. *Tunnekokemus* oli aikalaisille mahdollisesti hyvinkin hyödyllinen tapahtuneita jäsentävä tekijä, mutta uhrauskokemuksen muuntumisessa kansalliseksi menestykseksi on vielä tutkittavaa.

Johtopäätökset

Soteva rakensi sotakorvauskertomusta syksystä 1944 lähtien idänkaupan alkuvuosiin 1950-luvun alussa. Olen tunnistanut kertojan ja tilanteen mukaan eläneestä kertomuksesta kolme toistu-

vaa teemaa: *tunnekokemuksen, teollisen sijoituksen ja poliittisen muutoksen*. Kertomuksen erittely osiin on auttanut jäsentämään sotakorvausten merkityksestä käytyä keskustelua ja kohdentamaan huomiota kertomusten käyttöön yhteiskunnallisina vallan, vuorovaikutuksen ja muutoksen välineinä.

Sotevan johto oli huolissaan kansalaisten halusta suorittaa pakkovero Neuvostoliitolle, minkä takia se päätti korostaa *tunnekokemuksella* korvauksia sotakokemusta eheyttävänä toimintana. Teollisuuden investoinnit olivat pakollisia heti sotakorvausten alettua ja rasittivat sodasta toipuvan valtion taloutta. Soteva korosti sijoituksista saatavaa pitkäaikaista hyötyä luomalla *teollisella sijoituksella* tulevaisuuskuvan sotakorvausten jälkeen kukoistavasta metalliteollisuudesta. Valtion johto rakensi Suomen uutta ulkopoliittista linjaa idän ja lännen välissä hitaasti, eikä asia varsinaisesti kuulunut Sotevalle. Virasto kantoi taloustieteilijöiden tapaan huolta pakon edessä kasvatetun teollisuuden mahdollisuuksista vapailla markkinoilla korvausurakan jälkeen. Neuvostoliitto käytti tätä huolta sitomalla Suomen konepaja- ja laivanrakennusteollisuutta taloudellisesti itseensä. Idänkauppa oli useimmille suomalaisille uusi asia ja tätä muutosta Soteva pyrki helpottamaan jäsentämällä tapahtunutta *poliittisella muutoksella*.

Soteva ennakoii siirtymistä sotakorvauksista markkinatalouteen tuottamalla kansallista yksimielisyyttä ja teknologista kehitystä korostaneen elokuvan *Suomi maksaa*, jonka yksi tavoite oli viestiä suomalaisen metalliteollisuuden kehitystä maailmalle. Sotakorvauskertomus alkoi saada uusia, onnistumisen ja ylpeyden sävyjä sotakorvausten jälkeen syksyllä 1952. Suomessa oli tilausta emotionaalisesti tyydyttäville onnistumiskertomuksille ja tähän sotakorvauskertomus sopi hyvin.

Kun sotakorvauskertomus oli rakennettu ja kun moni suomalainen oli hyväksynyt sen kuvauksena tapahtuneesta, kertomus alkoi elää omaa elämäänsä ihmisten mielissä ja puheissa.⁶⁸ Sotakorvausten onnistumisen todellisista syistä luotiin jo 1950-luvulla varsin kattava tieteellinen

66. Hannu Rautkallio, Toimittajan alkusanat & Sotakorvausten tulos. Molemmat teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 7, 295–296, 298–300, 306–312.

67. Sahari 2018, 22–26; Mitrunen 2019, 40–43.

68. Esim. Tauno Matomäki, Sotakorvausten jälkikaikuja metalliteollisuudessa. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 248–255.

tulkinta, mutta tämä ei vähentänyt suomalais-ten sisukkuutta korostaneiden kertomusten asemaa teollisuuden historioissa. Sotevassa työskennelleet toimijat pitivät aihetta esillä 1960- ja 1970-luvulla ja siitä tuli myös osa idänkaupan nomenklatuuraa.

Sotakorvauskertomuksen uskottavuus kyseenalaistettiin Neuvostoliiton romahduksen jälkeen erityisesti *teollisen sijoituksen ja poliittisen muutoksen* osalta. Tämä historiantutkimuksellinen myytinmurtaminen kumpusi osin taloushistoriallisista analyyseistä Suomen teollisesta kehityksestä 1900-luvulla ja sotakorvausten kansantaloudellisen rasituksen mittasuhteiden uusista arvioista. Osin se syntyi kylmää sotaa seuranneista poliittisista uudelleenarvioista ja suومتtumiskeskusteluista. Määrittelemällä sotakorvauskertomuksen myytilksi saattoi kriittinen historiantutkija asettaa sen vasten aikalaislähteistä rakennettua tulkintaa ja todeta sen näin riittämättömäksi kuvaukseksi menneisyydestä. Samalla sotakorvauksiin ja idänkauppaan osallistuneiden ihmisten menneisyysuhde ja kokemuksia jäsentävät kertomukset, määrittelemäni *tunnekokemus*, jäivät sivuun tarkastelusta.⁶⁹

Sotakorvauskertomuksen elinvoimaisuus metalliteollisuudessa ja sen historiantutkimuksellisuudessa kertoo varsinaisia sotakorvauksia enemmän idänkaupassa toimineiden ihmisten tarpeesta jäsentää omaa menneisyyttään ja toimintaympäristöään. Kertomukseen ladattiin sitä rakennettaessa yhteiskunnallista toimijuutta,

joka mahdollisti sen myöhemmän poliittisen käytön idänpolitiikan ja -kaupan osana. Sotakorvausten ja idänkaupan muistitietoa on ryhdytty tutkimaan 2000-luvulla, ja tähän tutkimukseen sotakorvauskertomuksen edellä esitelty purku tuo uusia analyyttisiä välineitä.⁷⁰

Onko sotakorvauskertomus sitten myytti? Niiltä osin, kun sotakorvauksista puhutaan suomalaisena menestystarinana, kertomuksen muoto ohittaa hetkittäin sisällön merkityksessä. Kertomuksen keskeisten piirteiden elämä kauan välittömän tarpeen jo väistytyä kertoo enemmän siitä, miten kertomukset päätyvät osaksi kansallista kulttuuria ja perinteitä. Tunteiden tultua merkitykselliseksi osaksi historiantutkimuksen kenttää, olisi sotakorvausten *tunnekokemus* sekä tietoisesti rakennettuna selitysmallina että vastaanotettuna mielekkäänä selityksenä syytä ottaa aiempaa vakavammin huomioon 1940- ja 1950-luvun kehitystä tutkittaessa. Sotakorvauskertomuksella on selviä myytin piirteitä, mutta yhteiskunnan laajalti läpäissyt myytti se ei näytä olleen. Vahvin vaikutus kertomuksella on ollut sen teollisuuden piirissä, joka sotakorvauksissa eniten muuntui.

FT **Aaro Sahari** työskentelee Helsingin yliopistomuseossa näyttelyamanuenssina.

Sähköposti: aaro.sahari@helsinki.fi

69. Historioitsijan asemasta yhteiskunnassa Kalela 2012, 36, 50, 57, 66, 69, 77, 81.

70. Esimerkiksi Jyrki Koulumies, *Kaikki ajoi Ladalla. Idänkaupan lyhyt oppimäärä*. Siltala 2016; Inkeri Hirvensalo & Pekka Sutela, *Rahat pois bolševikeilta. Suomen kauppa Neuvostoliiton kanssa*. Siltala 2017.